

O NEKIM PROCESUALNIM INTERESANTNOSTIMA KRIVIČNIH SUDOVA DOBRIH LJUDI U HERCEGNOVSKOM KRAJU U XVIII VIJEKU

Herceg-*Novi* se u XVIII vijeku nalazio pod mletačkom vlašću. Naime, osnovao ga je 1382. godine bosanski kralj Tvrtko i od tada pa sve do 1482. godine bio je u vlasti bosanskih vladara. Te godine ga osvajaju Turci i pod turskom vlašću ostaje do 1687. godine, kada su odavde istjerani Turci i uspostavljena vlast Venecije. Od tada pa sve do propasti Mletačke Republike (1797. godine) Herceg-*Novi* sa svojom okolinom ostaje u vlasti Mletaka.¹ Nakon potpisivanja karlovačkog mira 1699. godine u odnosu na teritorije Herceg-*Novoga* i Risna izvršeno je između Mletačke Republike i Turaka detaljno razgraničavanje i fiksirane nove granice precizno utvrđene u posebnom dokumentu o razgraničenju, datiranom sa 14. februara 1701. god. Prema ovom dokumentu, ne samo Herceg-*Novi* nego i čitav hercegnovski kraj (sa prilično širokim zaleđem) definitivno je ostao u vlasti Mletaka.² Grad Herceg-*Novi* i čitav širi hercegnovski kraj bio je sve do 1718. godine bez ikakvih vidnijih privilegija pa se u tom periodu ovdje ne može govoriti ni o kakvoj samoupravnosti. Međutim, 1718. godine ovom kraju su date izvjesne privilegije. Naime, dukalom dužda Johanesa Kornelia od 14. jula 1718. godine za zasluge naroda ovoga kraja, pokazane u borbama, dozvoljava se narodu slobodno ispovijedanje pravoslavne vjere,³ odobrava se da im se dodjeljuje zemlja iz fondova opštinske

¹ Tomo K. Popović: Herceg-*Novi* (Istorijske bilješke), Herceg-*Novi*, 1924, 3—97.

Đorđe D. Milović: Herceg-*Novi* kao pomorsko-trgovački grad (Bosanski period njegove istorije), Godišnjak PMK (Pomorskog muzeja u Kotoru), V, Kotor, 1956, 13—24 (i tamo navedena literatura).

² Đorđe D. Milović: Odrzi Karlovačkog mira na teritorijama Herceg-*Novog* i Risna, Istorijski zapisi, sv. 1—2/1957, Cetinje, 1957, 243—252.

³ Narod ovoga kraja u to vrijeme je bio u ogromnoj većini pravoslavne vjere pa je utoliko ova odredba dukala imala veći značaj. Detaljnije o katoličkom življu »u predgrađu Herceg-*Novog*« (kako se u dokumentima

imovine, daje se oprost od carina za izvoz roba iz ovoga kraja i dozvoljava se da narod na svom zboru može izabrati svoje predstavničko tijelo, koje se sastoji od kapetana, tzv. kancelijera (tj. sekretara) i 4 sudije, a koje tijelo bi moglo suditi u građanskim (imovinskim) stvarima i to isključivo u prvom stepenu.¹

Iz naprijed izloženog vidi se da su privilegije ovoga kraja u sudskom pogledu bile svedene isključivo na to da domaći ljudi mogu suditi i pravovaljano presuđivati samo u građanskim (imovinskim) sporovima, pa i to samo u prvom stepenu. Sto se pak tiče krivičnog sudovanja situacija je bila sasvim drugačija. S jedne strane, poznata je okolnost da nikakvim normativnim aktom mletačkih vlasti narodu hercegnovskog kraja (obuhvaćenom u tzv. Komunitadi topaljskoj) nije bilo dato pravo sudovanja u krivičnim stvarima. S druge strane, stoji činjenica da je vlast hercegnovskog providura sjedinjavala u sebi i upravnu i sudsku vlast. Iz toga jasno proizilazi zaključak da je jedino providur bio nadležan da sudi u prvom stepenu u svim krivičnim stvarima na svojoj teritoriji. Najzad, pošto hercegnovski kraj nije imao nikakvih drugih privilegija izvan onih koje su mu date dukalom iz 1718. godine, a pogotovo ne u zakonodavnom ili sudskom pogledu, to je providur, u okviru svoje sudske vlasti, u domenu krivičnog sudovanja primjenjivao venecijansko pravo. Domaćeg pisanog prava nije ni bilo (i samo se običajno pravo, nezapisano i nesakupljeno, kod domaćeg življa prenosilo s koljena na koljeno).²

Ipak, iako je pravo sudovanja u svim krivičnim stvarima u ovim krajevima (područje Komunitadi topaljske) u pravilu pripadalo isključivo providuru, u praksi se tokom duga vremena iskristalisala i jedna interesantna situacija iz koje je, naime, proizlazilo da je providur prilično često u pojedinim slučajevima (i pogotovo u sitnijim stvarima) ovo svoje pravo prenosio na domaće sudove »dobrih ljudi«. Ovo, naravno, u početku nije prerastalo u čvrsto pravilo i providur je ovakvu odluku (o prepuštanju pojedinih slučajeva na presuđenje sudovima dobrih ljudi) donosio samo od slučaja do slučaja. Međutim, ovaj presedan, kada je već stvoren, tokom duga vremena uticao je da se ovaj u početku izuzetak na

kaže) u godinama 1771, 1772. i 1778. (za koje godine su sačuvani odvojeni podaci o katoličkom i pravoslavnom življu), vidjeti, radi ilustracije, u mom radu: *Stanovništvo Tople u drugoj polovini XVIII vijeka*, Boka, 4, Herceg-Novoi, 1972, 80—90.

¹ Dukal o kojemu je ovdje riječ sadržan je u rukopisnoj knjizi, koja se sada čuva u Zavičajnom muzeju u Herceg-Novom, a nosi naslov: «*Raccolta di Decreti, Terminazioni et Attestati emanati a favore della Fedelissima Comunità di Topla ...*».

² U ovom pogledu između Kotora i Herceg-Novoga postojala je ogromna razlika. Kotor je, naime, u to doba (i još mnogo ranije) imao svoj vlastiti statut, koji je kao zbornik domaćeg partikularnog prava (bez obzira na ovakve ili onakve uticaje koje su i ovi propisi trpjeli, o čemu ovdje ne raspravljamo) sadržavao i veliki broj krivičnopravnih odredaba, prema kojima se narodu sudilo u krivičnim stvarima.

kraju krajeva pretvori skoro u pravilo. Mora da su i na jednoj i na drugoj strani (tj. i kod mletačkih vlasti, konkretno providura, i kod naroda ovoga kraja) postojali neki zajednički interesi da do ovakvog razvoja tokom vremena dode. Ne bismo mogli sa sigurnošću reći što je providure motivisalo da tako postupaju, ako li to, možda, nije bila sama okolnost da je sitnih i sitnijih krivično-pravnih slučajeva bilo mnogo pa, s jedne strane, providuru se nije htjelo da previše vremena odvoja na ovu vrstu sitnog posla, a, s druge strane, baš zbog prirode ovih sporova, nije nalazio nekog većeg političkog interesa da se mletačka vlast (uz primjenu strogih mletačkih kazni) miješa u takve sporove domaćeg življa. Možda je i strogost mletačkih kazni uticala na veću elastičnost providura, koji je morao uvijek računati i sa »eksplozivnim« karakternim crtama ovoga naroda (uvijek brzog na pušku i nož, brzog i da se buni i odupire, a čije su osobine mletačke vlasti uvijek rade okretale u svoju korist nego li protiv sebe, što su posebno postizali kada se radilo o zajedničkoj borbi protiv Turaka). Što se tiče druge strane, tj. naroda ovoga kraja, čini se da je tu do sigurnijeg zaključka mnogo lakše doći i da se on, zapravo, sam po sebi nameće. U krivičnim stvarima narod je mogao da bira: da li će svoje slučajeve (sve ili samo neke) iznositi na presuđenje pred providura ili će prihvatiti mogućnost iznošenja svog slučaja pred izabrani sud dobrih ljudi. Ako bi odabrali ono prvo morali su računati s primjenom njima tuđeg i neuporedivo oštrijeg venecijanskog prava. Ako se odluče da prihvate drugu mogućnost — makar i s mogućnošću da uvijek i u svim slučajevima i ne budu sasvim zadovoljni odlukom suda (jer su sudovi dobrih ljudi u svom krivičnompravnom sudovanju baratali u najvećoj mjeri vjersko-običajnim institutima kumstva i pobratimstva) — oni se istovremeno odlučuju i za primjenu svog vlastitog domaćeg običajnog prava, koje im je blisko i razumljivo i koje odražava njihovo lično gledanje na pravdu i pravicu, formirano i razvijano vijekovima na ovom području, pod uticajem vremena, prilika i širokih narodnih shvatanja. Mnogobrojni slučajevi o kojima postoje podaci u sačuvanoj arhivskoj građi (iz venecijanskog perioda ovoga kraja) svjedoče o tome da je narod (čak i u delikatnijim krivičnompravnim stvarima) rađe, pa čak i skoro redovito, prihvatao ovu drugu mogućnost: da svoje krivičnompravne sporove predaje na presuđenje izabranim sudovima dobrih ljudi. To je ujedno značilo i izbjegavanje da se mletačkoj vlasti i njenim zakonima omogući miješanje u narodni život i njegove uobičajene tokove, jer bi to neminovno remetilo njegova drevna pravna shvatanja. Najvjerojatnije je da u tome i treba tražiti ključ za razumijevanje ove pojave i njene toliko široke rasprostranjenosti. No, bilo kako bilo, postojanje i rad sudova dobrih ljudi u krivičnim stvarima svakako je imalo za posljedicu suzbijanje primjene mletačkog krivičnog prava u ovim krajevima i istovremeno široku primjenu starog domaćeg običajnog prava.

Da bi se proceduralne interesantnosti krivičnih sudova dobrih ljudi i njihovi principi (koji su se kroz dugotrajnu praksu iskristalizirali) mogli u cjelini sagledati — a to je i zadatak ovoga rada — mora se začeti u što više procesualnih detalja sve od iniciranja postupka pa do njegovog okončanja donošenjem definitivne presude. Te tragove mi ćemo ovdje pokušati da slijedimo i objasnimo.

Prilikom izbijanja nekog sukoba među pojedincima ili grupama građana, izazvanog krivičnim djelom, a da bi se od providura dobilo neophodno odobrenje za predavanje ovog predmeta u nadležnost suda dobrih ljudi, potrebno je bilo provesti izvjestan prethodni postupak. Prije svega zavađene su strane morale sporazumno i na jasan način izraziti želju i spremnost da dotični spor predaju na presuđenje sudu dobrih ljudi. U tom smislu zavađene stranke su trebale da u providurovoj kancelariji sastave i formalni sporazum, tzv. »kompromes«. Ovaj formalni dokument morao je obavezno sadržavati određene bitne elemente, koji su se pojavljivali kao *conditio sine qua non*. U prvom redu »kompromes« je sadržavao imena stranaka u sporu sa jasno izraženom njihovom zajedničkom željom da spor u pitanju predaju u nadležnost suda dobrih ljudi. Potom je potrebna pismena saglasnost stranaka o licima (sa naznakom imena i prezimena, odnosno imena i očevog imena) koja ulaze u sastav dotičnog *ad hoc* određenog suda dobrih ljudi. Na taj je način za svaki konkretni slučaj sporazumno od strane zainteresiranih stranaka određivan i sastav sudskog vijeća. Svaka stranka pri tom predlaže odgovarajući broj »svojih« ljudi (arbitara, dobrih ljudi). Najvjerojatnije se radilo ili o njihovim ličnim prijateljima ili o ljudima koji su uživali njihovo puno povjerenje da će stvar pravično presuditi i pri tom njihove interese zastupati pravično, a u isto vrijeme i objektivno. Naravno (i to pravilo nikada nije smjelo biti narušeno), svaka od stranaka u sporu imala je biti u tom sudskom vijeću zastupljena sa jednakim brojem »svojih« ljudi (arbitara). Ipak, ukupan broj članova sudskog vijeća nije morao (niti je u praksi bio) uvijek jednak. To je zavisilo takođe od volje i sporazuma stranaka. No, ovaj je broj za svaki konkretni slučaj morao biti posebno određen i u »kompromesu« fiksiran, vodeći, naravno, računa o tome da svaka stranka bude u sudskom vijeću zastupljena jednakim brojem ljudi.* U

* Iz ovoga bi se *ipso facto* nametao zaključak da je broj članova sudskog vijeća uvijek morao biti paran. To je zaista u najvećem broju slučajeva i bilo tako (broj članova sudskog vijeća iznosio je četiri ili šest). Ipak, mada u vrlo rijetkom broju slučajeva, u sačuvanoj arhivskoj dokumentaciji nailazi se i na primjere sa neparnim brojem članova sudskog vijeća (tri ili pet). Za ovu pojavu nemamo drugog logičnijeg objašnjenja (a arhivski izvori o tome ništa ne govore) nego da bi se tu moglo raditi o slučajevima gdje su se obje zavađene stranke složile oko izbora jednog određenog lica, kojeg su smatrale dovoljno objektivnim i poštenim da može nepristrasno u sudskom vijeću zastupati kako jednu tako i drugu stranu.

»kompromesu« je, nadalje, posebno moralo biti fiksirano: da su zavađene stranke složne da tako izabranom sudskom vijeću povjere raspravljanje i presuđenje dotičnog krivičnogpravnog slučaja, te da u tom pravcu dotičnom sudskom vijeću ovim daju puno ovlaštenje da stvar detaljno ispita, presudi i pravovaljano okonča. Na kraju, »kompromes« mora sadržavati i posebnu klauzulu o tome da se stranke unaprijed odriču od prava na apelaciju protiv presude ovako izabranog suda dobrih ljudi, kao i klauzulu o vrsti i mjeri kazne koju stranke unaprijed sporazumno ugovaraju za sebe u slučaju da se kasnije ne pokore presudi. Naravno, ova je kazna za svaki pojedini slučaj bila različita (odnosno, mogla biti različita) i po vrsti i po mjeri, što je isključivo zavisilo od sporazuma stranaka. Najzad, »kompromes« su na kraju potpisivala dva svjedoka.⁷ Nakon što je »kompromes« bio sastavljen u obliku formalnog dokumenta i snabdjeven potpisima dvaju svjedoka, a pošto je original dokumenta sačinjavan uvijek na narodnom jeziku, ćirilskim pismom, ispravu je prevodio na italijanski jezik kancelar ili vicekancelar civilnog ureda, pri čemu je prevod ovjeravao svojim potpisom. Zatim su i original i prevod podnošeni providuru na odobrenje.

Po prijemu »kompromesa« providur je odlučivao da li će ga prihvatiti (i svojim potpisom konačno perfektuirati)⁸ ili će ga odbiti. Kod donošenja ove odluke providur, naravno, ničim nije bio vezan. Potvrdu »kompromesa« on je mogao odbiti iz bilo kog razloga kojeg je smatrao (po svojoj slobodnoj ocjeni) relevantnim za odluku u tom pravcu. Obično je to bivalo u slučaju kad se providur ne bi složio sa nekom od ugovorenih stavki u »kompromesu«, ako je nekom od predviđenih sudija ranije od strane providura bilo zabranjeno učestvovanje u sudovima dobrih ljudi, ako nekog od njih nije smatrao podobnim za tu časnu dužnost ili slično. U takvim pak slučajevima strankama nije ostajalo ništa drugo nego da sačine novi »kompromes« pri čemu bi bili otklonjeni svi oni razlozi koji su providura naveli da odbije potvrdu ranijeg »kompromesa«. Najzad, stavljanjem providurovog potpisa na »kompromes«, ovaj je time bio formalno-pravno perfektuiran i od tog momenta predstavljao punovažan dokument na osnovu kojeg je mogao biti sa-

⁷ O kompromesu vidjeti detaljnije u mom radu: »O pravnoj prirodi (zv. »kompromesa more veneto« i unaprijed ugovorene kazne za nepridržavanje presude u postupku sudova dobrih ljudi u krivičnim stvarima venećijanske epohe hercegnojskog kraja« (u rukopisu). Na ovom mjestu samo najnužnija napomena. Naime, kod Boerija (Giuseppe Bocrio: *Dizionario del dialetto veneziano*, Tipografia di Giovanni Cecchini edit., Venezia, 1856, str. 186) nailazimo čak na direktno tumačenje institucije kompromesa »more veneto«. U tom pravcu ovdje se doslovce kaže: »Compromesso de jure et de facto more Veneto et inappellabiliter, era il Compromesso con facoltà di arbitrare e pronunciare inappellabilmente«.

⁸ Prije providurova potpisa kompromes nije imao nikakvu pravnu snagu i smatrao se samo jednom vrstom nacrtu i predloga dokumenta.

zvan izabrani sud dobrih ljudi i otpočeti sa radom. To je istovremeno označavalo i kraj ovog prethodnog postupka.

O mjesnoj i stvarnoj nadležnosti suda nije se vodilo računa jer je to zbog same prirode ovog suda bilo bez značaja. Naime, stvarna nadležnost suda proizilazila je iz odredaba »kompromesa«, a u sastav sudskog vijeća moglo je ući svako lice sa dotične teritorije koje stranke odaberu. Što se tiče mjesta zasjedanja sudskog vijeća, njega su određivali sami članovi vijeća dogovorno i za svaki posebni slučaj posebno. Obično je to, iz čisto praktičnih razloga, bila kakva krčma, crkvena ili privatna prostorija.

Postupak pred sudom započinjao je izvođenjem dokaza. Nikakve određene formalnosti u dokaznom postupku nisu postojale i sud je slučaj u pitanju ispitivao u formi i na način kako je nalazio za shodno. Pri tom je uvijek vodeno računa o osnovnom zadatku dokaznog postupka, tj. da se što objektivnije, tačnije i sigurnije rasvijetli činjenično stanje i utvrdi materijalna istina. Ipak, iako je ovaj dio postupka u pravilu bio potpuno oslobođen svake obavezne forme, tokom vremena praksa je uspostavila izvjestan red kojeg su se sudovi (mada bez čvršće obaveze na to) uglavnom uvijek pridržavali. Iz sačuvanih sudskih dokumenata⁹ taj red se uočava dovoljno jasno, pa ćemo ga tako ovdje i prikazati.

Prvo su pred sudom davale iskaz zavađene stranke i to obično najprije tužilac (tj. stranka koja tuži), a iza njega okrivljeni.¹⁰ One su pri tom, svaka na svoj način, opisivale slučaj u pitanju, davale objašnjenja za okolnosti koje su smatrale relevantnim, postavljale i obrazlagale svoje zahtjeve o pitanju naknade štete i troškova (tužiocu) ili odbijali te zahtjeve (tužene stranke), navodeći za to odgovarajuće razloge. Nakon saslušanja stranaka pred sudom je slijedilo preslušavanje svjedoka. Naravno, sva preslušanja (i stranaka i svjedoka) bila su usmena, a o njima nije sastavljan nikakav zapisnik, niti vođena bilo kakva bilješka (mada se ponekad iz nešto obimnije presude daju izvesti zaključci i nazreti osnovni obrisi ovih iskaza). Sadržaj sačuvanih dokumenata iz ovog vremena ne pruža nam nikakvog oslonca za decidirani zaključak: da li je sud mogao ili praktikovao i po svojoj vlastitoj inicijativi (i izvan predloga stranaka) pozivati na sud svjedoke, ako bi ocijenio da je njihovo preslušanje potrebno li korisno u cilju utvrđivanja materijalne istine ili osvjetljavanja (odnosno boljeg osvjetljavanja) nekog

⁹ Uglavnom su to samo presude, no one su bile prilično obimne po sadržaju i upravo zbog toga sadržavale su dosta podataka koji nam sada mogu korisno poslužiti u pravcu rekonstrukcije najbitnijih proceduralnih elemenata.

¹⁰ Princip »audiatur et altera pars« uvijek i bez izuzetka bio je u postupku prisutan i poštovan, mada o ovom pravilu akteri u postupku vjerovatno nikada nisu čuli. Ovaj je princip jednostavno sam izvirao iz narodnog shvaćanja pravde i pravice, reda i objektivnosti u utvrđivanju materijalne istine.

važnijeg momenta. Čini nam se, ipak, logičnijim i više u skladu opštih principa rada ovih sudova da bi sudovi sami, po svojoj vlastitoj inicijativi, bez obzira na predloge stranaka, mogli pozivati određena lica da svjedoče. No, to je samo najvjerovatnija pretpostavka. Što se, pak, tiče iskaza samih stranaka, sačuvana dokumentacija ne pruža nam dokaza za siguran zaključak: da li je sud jednostavno dozvoljavao strankama da svaka izjavi što hoće i što sama ocjenjuje potrebnim (bez aktivnog zalaganja suda u toku njihovog izlaganja) ili se sud aktivno angažovao u pravcu otklanjanja i raščišćavanja eventualnih protivurječnosti njihovih iskaza i za rasvjetljavanje svih onih momenata koje je sud smatrao posebno interesantnim za rasvjetljavanje. Ipak, u skladu sa principom materijalne istine, kojim su se ovi sudovi rukovali u svom radu, više bi vjerovatnoće bilo za ovu drugu pretpostavku. No, što se tiče saslušanja svjedoka nedvojbeno je da je sud aktivno učestvovao i uvijek insistirao na dosljednom i detaljnom rasvjetljavanju svih odlučujućih okolnosti.

Kao druga dokazna sredstva (osim iskaza svjedoka) pred sudom su vrijedile isprave, pisma ili bilo kakvi vjerodostojni dokumenti koji bi mogli doprinijeti rasvjetljavanju bilo kojeg bitnog momenta. Kada se radilo o bilo kakvim vrstama tjelesnih ozljeda (koje se pojavljuju kao rezultat izvršenog delikta) tražena su i cijenjena i mišljenja vještaka (ljekara ili vidara, najčešće hirurga), a ova mišljenja vještaka dobijana su najčešće u obliku uvjerenja, o kojem je sud, pri ocjeni stepena opasnosti djela i izvršioca, uvijek vodio računa.

Tražena je i izvođena zakletva svjedoka uvijek kada bi sud ocijenio da je to potrebno. Iskazima, datim pod zakletvom, poklanjana je znatno jača vjera, mada se ni po čemu ne bi mogao izvesti siguran zaključak da su ovakvi iskazi smatrani apsolutnim dokazima.

U svim slučajevima kada se provedenim dokaznim postupkom nije mogao uopšte ili pak nije mogao dovoljno jasno i sigurno rasvijetliti neki od kažnjivih učina ili odgovornost okrivljenog za te učine, taj učin je uvijek izdvajan i donošenje presude u odnosu na njega odlagano za kasnije (kada se i ukoliko se budu mogli pribaviti sigurni dokazi), dok su odmah presuđivani samo oni slučajevi i u odnosu na one učine i okrivljenike za koje se imalo dovoljno dokaza, a koji dokazi su provedenim dokaznim postupkom bili dovoljno rasvijetljeni. Ovdje odmah treba napomenuti da je sud, uporedo sa rasvjetljavanjem kažnjivog djela i njegovih posljedica, vršio i provjeravanje opravdanosti i visine oštetnog zahtjeva oštećene stranke (naknada štete i troškova).

Nakon iscrpno provedenog dokaznog postupka i kada sud, po svojoj vlastitoj ocjeni, nađe da su potpuno ili dovoljno rasvijetljene sve okolnosti potrebne za presuđenje, vršeno je prizivanje

božjeg imena (invokacija),¹¹ što je značilo da je dokazni postupak okončan i da slijedi donošenje presude.

Da bi sud utvrdio postojanje kažnjivog učina i da bi za njega tuženo lice oglasio krivim, na sudu je ležao osnovni zadatak: da utvrdi postojanje protivpravnog učina i njegovog izvršioca, da je taj učin izazvao određenu štetnu posljedicu i da je pri tom između učina i posljedice postojala nedvojbeno uzročna veza. O drugim posebnim okolnostima konkretnoga slučaja nije se mnogo vodilo računa.¹² Umišljaj i nehat nigdje se ne spominje pa se ni neposredno ni posredno ne može sigurnije zaključiti (iz raspoloživih materijala) da li se uopšte (ili u kojoj mjeri) sud bavio ocjenom ovih subjektivnih momenata. Takođe se iz raspoloživih materijala ne može izvesti određen zaključak da li je okrivljeni odgovarao i za slučaj. To bi pak bilo teže vjerovati imajući na umu okolnost da je i znatno raniji Grbaljski zakon isključivao krivičnopravnu odgovornost za ubistvo ili ranjavanje iz nehata,¹³ a trebalo bi prihvatiti kao sasvim izvjesno da su pravna shvatanja izražena u Grbaljskom zakonu imala određenog uticaja na razvoj i pravac razvoja običajnog prava i šire, u čitavoj Boki, pa i u ovom kraju. Nije stoga čudno da su ti tragovi često vidljivi i u krivičnom pravu.

Iz jednog jedinog slučaja vidi se da djeca nisu podvrgavana krivičnoj odgovornosti. Međutim, raspoloživi dokumentat ne kazuje nam ništa o tome koliko je godina starosti imalo dotično dijete koje je oslobođeno od krivične odgovornosti zbog nedoraslosti, pa se zbog toga ne može izvesti zaključak gdje je zapravo ležala granica između doraosti i nedoraslosti. Isto tako nam ostaje nerazjašnjeno da li se sud uopšte bavio detaljnijom ocjenom konkretnog učina i sredstva izvršenja djela, motiva i brojnih drugih okolnosti koje u konkretnim slučajevima mogu osvijetliti stepen društvene opasnosti djela, a pogotovo izvršioca. Smatramo da bi (pošto u tom pravcu ne raspoložemo s nesumnjivim dokazima) ipak bilo isuviše smiono tvrditi da sud ni o jednoj od ovih okolnosti nije nikada vodio računa. No, pošto nam raspoloživa dokumentacija

¹¹ Invokacija je uvijek bila prisutna i njome je okončavan dokazni postupak. Priziv božjeg imena (kao stara i uobičajena forma) imao je da označi da sud u tom momentu već sve potrebne dokaze ima pred sobom pa se priziva nadahnuće božje da bi sud, na osnovu ovih raspoloživih dokaznih materijala, donio pravičnu presudu.

¹² Mada se ovdje radi o XVIII stoljeću i mada je tada u svijetu krivičnopravna misao bilježila određeni razvoj (snažnije gurnuta naprijed još od vremena Renesanse), ovdje je zastoj bio znatno veći upravo stoga jer se radilo o primjeni starog, okoštalog običajnog prava i starih shvatanja »pravde« pri čemu je bilo najglavnije da se kazni objektivno zlo.

Općenito i detaljnije o istorijskom razvoju krivičnog prava kroz vijekove vidjeti u mom radu: »Opšti pogled na istorijski razvoj krivičnog prava«, Pravni zbornik, br. 3/1960, Titograd, 1960, str. 83—92.

¹³ Čl. 114, Grbaljskog zakona (vidi Vuk Vrčević: Razni članci, Dubrovnik, 1891, 29—42).

ne baca nimalo svijetla na ova pitanja, ostavljamo ih za sada nerazjašnjenim.

Iz jednog slučaja (iako se u dokumentu nigdje izričito ne spominje termin nužne odbrane) ipak jasno proizilazi da je sud vodio računa o nužnoj odbrani, pa čak i o prekoračenju nužne odbrane (ekscesu). Ipak je ovdje potrebno posebno podvući činjenicu da, kada se o ovim momentima i vodilo računa, to je bilo samo od slučaja do slučaja i praksa ovih sudova u tom pravcu nije bila ujednačena.¹⁴

Krivični sudovi dobrih ljudi, ovakvi kakvi su djelovali u ovom kraju tokom XVIII vijeka, bili su u suštini svojoj više pomirljiva tijela nego li krivični sudovi. Imajući, dakle, na umu ovu njihovu osnovnu karakteristiku nije nikakvo čudo što su oni u vršenju ovakve svoje pravosudne funkcije mnogo češće primjenjivali razne vjersko-običajne institute,¹⁵ nego li prave kazne. Pa i kada se nailazi na primjenu prave kazne, one su uvijek i isključivo bile imovinske prirode i javljale su se u dva vida: kao novčana kazna ili kao obaveza odgovarajućeg davanja u sviti (čohi). Druge vrste kazni nisu nikada izricane.

Što se pak tiče imovinskih kazni (bilo da se radi o novčanoj kazni ili o davanju u sviti), one su u raznim slučajevima različito odmjeraivane, pri čemu je vrsta i mjera u svakom konkretnom slučaju sasvim zavisila od slobodne ocjene suda i sud u ovom pravcu nije bio vezan nikakvim formalnim momentima.¹⁶

Posebnu interesantnost čine slučajevi kada se presudom suda dobrih ljudi okrivljeni oglašavaju krivima za određene kažnjive učine, ali se oslobađaju od bilo kakve odgovornosti. Ove slučajeve imali smo u situacijama kada su i okrivljeni i oštećeni uzajamno

¹⁴ Naravno, ništa čudno u tome kada se ima u vidu činjenica da su sudove dobrih ljudi sačinjavali obični ljudi iz naroda, redovito neuki, često čak i nepismeni, a u svakom slučaju bez ikakvog pravnčkog obrazovanja. Teorija nužne odbrane njima, razumljivo, nije mogla biti bliže poznata. Ako su oni ipak ponekad, makar i parcijalno, usvajali osnovne principe nužne odbrane, na to ih je, izvan svake sumnje, nagonilo samo njihovo lično i unutrašnje osjećanje pravice, koje se često puta sasvim slučajno (u potpunosti ili djelimično, svejedno) poklapalo sa ovom teorijom. Najzad, kada se zna kako je teorija nužne odbrane (povijesno uzcv) teško i dugo krčila sebi put i u neka pisana prava, biće nam mnogo razumljivije što je bilo utoliko teže i problematičnije njeno prodiranje u stara običajna prava, koja su skoro uvijek (a na ovim primjerima se to posebno lijepo vidi) više označavala neki eho davne prošlosti nego li odraz savremenosti.

¹⁵ To su bili: kumstvo, pobratimstvo, posestrinstvo, počimstvo, pomajka i sl.

¹⁶ Dužni smo na ovom mjestu dati ipak još neke dodatne napomene. Novčana kazna mogla je biti plativa bilo odjednom bilo u ratama. Međutim, što se tiče naloženih davanja u sviti, izvršenje je moralo uslijediti odjednom. Ništa čudnoga kad se ima na umu činjenica da je dosuđena svita imala poslužiti za šivenje odjeće pa bi njeno raspoređivanje činilo ovu svitu neupotrebljivom u svrhu koja se presudom nalaže.

jedan prema drugome izvršili kažnjivi učin iste vrste, intenziteta i posljedica.¹⁷ Sud u ovakovim slučajevima odlučuje da se nijedan izvršilac ne kažnjava nego se vrši tzv. »prebijanje« učina za učin, tj. djela za djelo (psovke za psovku, rane za ranu i sl.). Izvan svake je sumnje da je ovakav način prebijanja jednog kažnjivog učina za drugi vukao svoje davnašnje porijeklo od nekadašnjeg taliona (»oko za oko — zub za zub«) i predstavljao samo pozno akceptiranje ovog starog principa u nešto malo modificiranom obliku. Modifikaciju, naime, vidimo u tome što se kažnjavanje ranije vršilo po principu čistog taliona (za jednako zlo izvršilac se kažnjava trpljenjem istovrsnog zla), dok ovdje imamo isključenje odgovornosti po osnovu prebijanja ranije međusobno nanesenih istovrsnih zala.¹⁸

Ovi sudovi su, najzad, izricali i takve kazne za koje može izgledati (barem na prvi pogled) spornim pitanje da li se tu uopšte radi o kazni (posebno sa pravnog, a dijelom i sa faktičkog stanovišta) ili o običnom poklonu. Pokušaćemo slučaj raspraviti na jednom interesantnom primjeru. U pitanju je djelo klevete pa se presudom suda nalaže okrivljenom da oštećenom licu ima dati tri i po lakta ljubićaste svite i tri talira, a ovo sve »u znak njihovog budućeg prijateljstva«.¹⁹ Dvojba o pravnom karakteru ovog »davanja«, međutim, otpada ako se imaju na umu bitne okolnosti koje karakteriziraju kaznu. Ovdje se, naime, radi o imovinskim davanjima²⁰ koja se nalažu okrivljeniku presudom suda koji ga oglašava krivim za krivično djelo (a da pri tom ova davanja nemaju karakter niti naknade štete niti troškova postupka). Pri ovakvim okolnostima ova bi davanja sigurno morala imati pravni karakter imovinske kazne. Ništa ne mijenja na stvari okolnost što se radi o privatnopravnoj, a ne o javnopravnoj kazni (jer ova imovinska kazna ide u korist oštećenog, a ne u korist javne blagajne), kao što pravni karakter ovog davanja ne mijenja ni komentar kojim je u presudi popraćena ova izreka o kazni (»... u znak njihovog budućeg prijateljstva« ili upotreba termina »poklon«).²¹ Kad se zna da

¹⁷ Npr. obostrane psovke, obostrane i istovrsne povrede nanesene međusobno u prepirkama, tučama i sl.

¹⁸ Detaljnije o istorijskom razvoju taliona vidjeti u mom ranije citiranom radu: »Opšti pogled na istorijski razvoj krivičnog prava«.

¹⁹ Sukob između kap. Jova i Ostoje Crnogorčevića, zbog djela klevete, te između Tanaska i Petra Vukova, s jedne strane, i Todora i Jova Crnogorčevića, s druge strane, zbog djela lake tjelesne povrede i uvrede: AHN (Arhiv Herceg-Novog): fasc. CCLXII/PUMA (Političko-upravni mletački arhiv), list 76—77. — Kompletnu presudu sa komentarom vidjeti u mojoj knjizi: Prilog proučavanju krivičnih sudova dobrih ljudi u Komunitadi topaljskoj (mletački period), izd. Istorijskog instituta NRCG, Cetinje, 1959, str. 48—51.

²⁰ Sasvim je svejedno da li se radi o davanju u novcu ili u sviti.

²¹ Za ispunjenje kako suštine tako i forme poklona primarna je i bitna darodavčeva dobrovoljnost. Poklonu, naime, nikako ne može biti tamo gdje se on nalaže okrivljenom licu kao obavezno davanje i to presudom koja ga oglašava krivim za djelo u pitanju.

su sudije u vijeću dobrih ljudi bili neuki (ponegdje čak i krajnje neuki) česte terminološke netačnosti, nedosljednosti i neujednačenosti ne bi nikako smjele da nas zavedu pri ocjeni pravnog karaktera pojedinih instituta kojima se oni u svom sudovanju služe.

Sasvim je, međutim, druga stvar kada sud određuje primjenu vjersko-običajnih instituta kumstva, pobratimstva, posestrinstva, poočinstva ili pomajke, a sudovi dobrih ljudi su skoro redovito i ovo nalagali strankama u sporu. Pri tom i sklapanje ovih (presudom naloženih) vjersko-običajnih veza prate određena davanja, kao uobičajeni darovi za tu vrstu duhovnog srodstva.²² Rekli bismo, naime, da ova davanja ne bi mogla imati karakter kazne. No i to traži

²² Na primjer, za pobratimstvo se najčešće pominje dar od jednog ili jednog i po lakta obične ili ljubičaste svite (čoh), za posestrinstvo ili poočinstvo četiri aršina svite, za pomajku dva lakta svite itd. Za kumstvo se skoro nikada u presudama *expressis verbis* ne navodi od čega i u kojoj količini se dar sastoji, a ponekad se i za ostala naprijed navedena duhovna srodstva nalaze samo općenito davanje »običajnog dara».

Pošto se ovdje spominju mjere za dužinu u formi »lakta« i »aršina« dužni smo se i na ovaj problem makar ukratko osvrnuti.

LAKAT je stara narodna mjera za dužinu i trebala je označiti dužinu od lakta pa do kraja ruke (prstiju). Naravno, postojale su u praksi razne vrste i veličine lakta. U starom Rimu to je bila dužina koja se dobija mjerenjem od lakta ruke pa do vrha velikog ili srednjeg prsta na opruženoj šaci. U Dubrovniku se lakat (*brachium*) računao kao tri pedlja. Kotorski lakat je bio nešto manji od mletačkog lakta (tako: 67,5 mletačkih lakata iznosi 82 lakta kotorske mjere). Mislimo da je za nas u ovom slučaju mjerodavan tzv. mletački lakat (*brachium venecianum*, *braccia de venecijs*, *braccio veneto*). Pri tome treba imati na umu i činjenicu da su Mlečani pravili razliku između tzv. »braccio da lana« (ili »braccio da panno«) i tzv. »braccio da seta«. Prvi se upotrebljavao za mjerenje vunених, pamučnih i lančnih tkanina i iznosio je 68,3396 cm i zvao se još veliki ili dugački mletački lakat. Drugi se pak upotrebljavao za mjerenje svilenih tkanina, bio je nešto kraći i iznosio je 63,8721 cm, pa se zbog toga zvao mali ili kratki mletački lakat. U slučajevima koje ovdje spominjemo (pošto se radilo o dužnim mjerama za vunene tkanine) mislimo da pod pojmom »lakat« treba podrazumijevati tzv. dugački mletački lakat (dužine 68,3396 cm). Detaljnije vidjeti: Milan Vlajnić: Rečnik naših starih mera u toku vekova, III sveska, Beograd, 1968, str. 506—512.

ARSIN je stara mjera za dužinu preuzeta iz turskog sistema mjera, donesena u naše krajeve preko Turaka i otuda rasprostranjena i odomaćena u svim našim krajevima. Kada se zna da joj je naziv nastao od riječi »arš«, odnosno »ariš«, koja označava: ruku, lakat (vidi: Turske i druge istočnjačke reči u našem jeziku Đurđa Popovića, Beograd, 1884 — preštampano iz Glasnika Srpskog učenog društva, knj. LIX, 25) prihvatljiva je donekle tvrdnja u nauci da je naziv »aršin« samo zamjenjivao staru mjeru »lakat«. Ipak, treba imati na umu da je u praksi, u raznim našim krajevima, postojalo više približnih naziva za razne tipove aršina, kao npr.: trgovački, čaršijski ili bazarski aršin, terzijski aršin, mali i veliki aršin, pa stari i turski aršin itd. Zapažamo okolnost da je tzv. trgovački, čaršijski ili bazarski aršin iznosio uvijek nešto više od 68 cm (detaljnije vidjeti u ovoj mjeri — Milan Vlajnić: Rečnik naših starih mera ..., I sveska, Beograd, 1961, str. 123—135). Ako ovu okolnost povežemo sa činjenicom da se u presudama sudova dobrih ljudi u hercegovačkom kraju miješaju i isprepliću termini »lakat« i »aršin« s istim značenjem, mogli bismo sigurno zaključiti da je ovdje »aršin« imao isto značenje kao i »lakat« i da se radilo o dužini koju smo naprijed

određena objašnjenja da bi se izbjegli mogući nesporazumi u ocjenama. Mada se i ova davanja javljaju u izvjesnom smislu kao rezultat naloga iz presude u krivičnoj stvari (kojom se okrivljeni oglašava krivim za delikt u pitanju), ipak se ova davanja ne bi ni u kom slučaju mogla jednostavno smatrati imovinskim kaznama, jer ona »po običaju« samo proističu iz fakta sklapanja pomenutih formi duhovnog srodstva, kao njihov stalni i neodvojivi pratilac (iako ne od primarnog nego uvijek od sekundarnog značaja). Ostaje nam, dakle, jedino ispravan zaključak: da u svim ovim slučajevima težište leži na ovim vjersko-običajnim institutima (tj. duhovnom srodstvu čija se uspostava presudom nalaže), a sva naložena davanja u vezi s tim treba shvatiti kao običajni privjesak samog čina sklapanja jednog od ovih duhovnih srodstava, tj. kao komponentu jednog rituala koju su vijekovima određivali običaji, pa je presuda samo kao takvu spominje (budući je ona jedino *conditio sine qua non* samog rituala sklapanja), a ne nalaže kao posebnu obavezu u imovinskim davanjima, vezanu za krivicu delikventa i njegovo kažnjavanje. Sve ovo postaje jasnije tek kada se ima na umu prvostveni zadatak ovih sudova, kao pomiriteljnih tijela u prvom redu. Baš stoga su oni i rađe i češće operisali primjenom naprijed pomenutih vjersko-običajnih instituta, nego li primjenom pravih kazni (a obično su kombinirali jedno i drugo, ali dajući prednost prvome).

Istom presudom sudovi dobrih ljudi redovno su odlučivali i o troškovima i naknadi štete. Kad je riječ o troškovima, ovaj termin treba shvatiti u smislu cjelokupnih troškova postupka, u koje ulaze kako troškovi prethodnog postupka (vezani za uviđaj, sklapanje »kompromesa« i dr.), tako i troškovi vezani za rad suda dobrih ljudi u konkretnom predmetu u širem smislu.²³

Kada je riječ o naknadi štete koja se nalaže presudom, treba naglasiti da je iz ovih prilično starih i konfuznih presuda sudova dobrih ljudi često vrlo teško uočiti o kakvim se zapravo štetama radi. »Štetama« je sud obično smatrao troškove koje je povrijeđeno lice imalo za liječnika i lijekove. Ne vidi se uvijek iz presude ni da li je sud posebno razmatrao i cijenio opravdanost oštećenog zahtjeva (postavljenog od oštećene stranke), a naročito u pogledu visine toga zahtjeva. Istina, u jednom predmetu nailazimo baš na takav slučaj,²⁴ ali bi bilo presmiono donositi načelne zaključke na osnovu samo jednog slučaja.

naveli za tzv. veliki ili dugački mletački lakat (tj. 68,3396 cm). Naime, pošto se hercegrovski kraj prije dolaska pod mletačku vlast dugo nalazio u turskoj vlasti nije nikakvo čudo što su se još dugo u narodu upotrebljavali neki inače vrlo odomaćeni termini iz ranijeg turskog doba.

²³ Tako su, na primjer, u troškove vezane za rad suda spadali i troškovi čašćavanja u toku zasjedanja i neposredno nakon toga. Pošto je zajednički ručak bio obavezan, to su, dakako, i troškovi ovog ručka ulazili u troškove vezane za rad suda.

²⁴ Vidi presudu objavljenu u mojoj ranije citiranoj knjizi: »Prilog proučavanju sudova dobrih ljudi...«, na str. 16—19.

Naknadu troškova i šteta sudovi dobrih ljudi obično su nalogali osuđenom licu i to je sasvim logično. Mnogo je, međutim, interesantniji kuriozum u tome što su se u praksi javljali i slučajevi kada je i oštećeno lice moralo djelimično učestvovati u naknadi (jednog dijela) troškova.²⁵

Obično i u najvećem broju slučajeva iznosi troškova i šteta precizno se utvrđuju presudom. Međutim, ima i slučajeva da sud donese samo načelnu odluku o tome da se određena stranka (skoro redovito okrivljeni) doduše obavezuje na naknadu štete i troškova, ali s tim da sam iznos stranke kasnije dogovorno među sobom utvrde.²⁶ I još jedna interesantnost. Uvijek kada bi sud dobrih ljudi svojom presudom odlučio da nema mjesta posebnoj odgovornosti uslijed toga što se »prebija» učin za učin (to je slučaj samo kad su stranke jedna prema drugoj izvršile istovrsne delikte), isti princip »prebijanja» primjenjivan je i u odnosu na naknadu štete.²⁷

Ponekad sud svojom presudom nalaže i naknadu štete zbog izmakle dobiti, pri čemu utvrđuje tačan iznos naknade.²⁸ Isto tako nailazimo i na slučaj kada se, pored troškova liječenja, presudom nalaže okrivljenom i plaćanje potpune hranarine za čitavo vrijeme trajanja liječenja.²⁹

Iz svega naprijed izloženog proističe da su sudovi dobrih ljudi pojam »štete» u raznim slučajevima različito tumačili, a to je isključivo zavisilo od cijene suda (odnosno pojedinog sudskog vijeća) u svakom konkretnom slučaju. Nekog čvršćeg pravila ili uzusa u ovom pravcu nije bilo.

Presuda je pisana narodnim jezikom i u pravilu ćirilskim pismom, a samo izuzetno rijetko na italijanskom jeziku. Potom je original presude podnošen javnom tumaču, a članovi suda su pod zakletvom izjavljivali da su sudili savjesno i da tokom suđenja nisu učinili nikakvu namjernu grešku.³⁰ Iza toga je javni tumač pravio službeni prevod presude na italijanski jezik.³¹ Naravno, sve ovo odnosilo se na slučajeve kada je presuda bila sastavljena na našem jeziku (a tada uvijek i ćirilicom), dok u slučajevima kada

²⁵ Upućujemo na presudu o kojoj je bilo riječi u bilješci 24, kao i na presudu navedenu pod IV, na str. 20—22 citirane moje knjige »Prilog proučavanju...»

²⁶ Za slučaj u pitanju upućujemo na presudu VI, na str. 30—31 moje knjige »Prilog proučavanju...»

²⁷ U tim slučajevima svako je u pravilu snosio svoje štete. No, ako štete nisu bile sasvim jednake nalagana su određena manja davanja jedne strane drugoj radi uravnoteženja šteta.

Upućujemo na presudu pod VIII, na str. 42—43 u mojoj knjizi »Prilog proučavanju...»

²⁸ Tzv. »gubitak vremena radi liječenja» vidjeti u presudi pod XI, na str. 52—53 »Prilog proučavanju...»

²⁹ »Prilog proučavanju...», str. 61—62, presuda pod XIV.

³⁰ Vidi AHN: fasc. CCLXXI/II/PUMA, list 49.

³¹ Primjera radi vidjeti: AHN: fasc. CCXI/PUMA, list 227.

je presuda odmah pisana italijanskim jezikom zvaničnog prevoda nije trebalo biti i presuda je odmah išla providuru. Kada je pak presuda pisana našim jezikom i ćirilicom, oba primjerka presude (i original i italijanski prevod) podnošena su providuru da bi ovaj presudu proglasio u prisustvu stranaka i dvojice svjedoka, o čemu je uvijek sastavljena i službena bilješka na originalu presude.

Aktom i momentom providurovog proglašenja presuda je stupala na snagu. No, to je, dakako, vrijedilo samo za slučaj da bi se providur složio sa donesenom presudom (što je najčešće i bio slučaj). Ako se providur ne složi s nekom presudom, on donosi zvaničnu odluku o njenom poništenju pri čemu se tekst ove providurove odluke ili unosio odmah ispod teksta presude ili je o tome sačinjavan poseban dokumenat koji se priključuje presudi. U odluci o poništenju ukratko se navode i razlozi kojima se providur rukovodio pri donošenju takve odluke. Ovu odluku potpisuju providur i kancelar.³² U takvim slučajevima stranke su mogle postupak početi iz početka (novi »kompromes«, određivanje novog sastava sudskog vijeća i nova procedura novog vijeća od samog početka). Inače, nakon providurove potvrde presuda je postajala pravomoćna, ukoliko jedna od stranaka ne bi pokrenula postupak kojeg su oni pogrešno nazivali apelacijom, dok se tu, u stvari, radilo samo o jednoj specifičnoj vrsti zahtjeva za zaštitu zakonitosti.³³ Ovome se moglo pribjeći samo u slučajevima kada neka od stranaka, nezadovoljna presudom, smatra da je sud, donijevši tu i takvu presudu, postupao protivno »more veneto«.³⁴ Posebno je pitanje da li su i koliko nezadovoljne stranke u praksi zloupotrebljavale ovaj u stvari vanredni pravni lijek, te pod firmom ovog postizavale ukidanje ožalbene presude (učinak koji se može postići i apelacijom). Prvog odgovora na ovo pitanje nema jer nam raspoloživa arhivska građa ne pruža dovoljno oslonca za to.

³² Primjera radi AHN: fasc. CCXI/PUMA, list 225.

³³ Naknadu troškova ovog postupka snosi ona stranka koja definitivno izgubi proces.

Prvog apelacionog postupka nije moglo biti jer su se njega stranke unaprijed odricale kompromesom, pod prijetnjom redovno vrlo oštre kazne (koju su same ugovarale).

³⁴ Vidi bilješku 7 i tamo navedeni moj rad.

IZVORNA GRAĐA

- AHN (Arhiv Herceg-Novog): fasc. LII/PUMA (Političko-upravni mletački arhiv), list 6.
- AHN: fasc. LXVIII/PUMA, list 2.
- AHN: fasc. CCIV/PUMA, list 8, 12 i 38.
- AHN: fasc. CCXI/PUMA, list 218, 220 i 224—227.
- AHN: fasc. CCXIV/PUMA, list 92.
- AHN: fasc. CCXXVIII/PUMA, list 228.
- AHN: fasc. CCLVIII/PUMA, list 18.
- AHN: fasc. CCLXII/PUMA, list 76—77.
- AHN: fasc. CCLXIV/PUMA, list 2—4 i 13—14.
- AHN: fasc. CCLXIX/PUMA, list 47.
- AHN: fasc. CCLXXI/II/PUMA, list 49.
- AHN: fasc. CCXXXVIII/PUMA, list 228, 233, 294—296.
- Raccolta di Decreti, Terminazioni et Attestati emanati a favore della Fedelissima Comunità di Topla... (rukopisna knjiga, čuva se u Zavičajnom muzeju u Herceg-Novom).

LITERATURA

- Tomo-K. Popović: Herceg-Novii (Istorijske bilješke), Herceg-Novii, 1924.
- Đorđe D. Milović: Hercegnovi kao pomorsko-trgovački grad (Bosanski period njegove istorije), Godišnjak PMK (Pomorskog muzeja u Kotoru), V, Kotor, 1956, 13—24.
- Đorđe D. Milović: Odrzi Karlovačkog mira na teritorijama Hercegnovog i Risna, Istorijski zapisi, sv. 1—2/1957, Cetinje, 1957, 243—252.
- Dr Đorđe Milović: Stanovništvo Tople u drugoj polovini XVIII vijeka, Boka, 4, Herceg-Novii, 1972, 80—90.
- Giuseppe Boerio: Dizionario del dialetto veneziano, Tipografia di Giovanni Cecchini edit., Venezia, 1856, 186.
- Dr Đorđe Milović: Opšti pogled na istorijski razvoj krivičnog prava, Pravni zbornik, 3, Titograd, 1960, 83—92.
- Vuk Vrčević: Razni čanci, Dubrovnik, 1891, 29—42.
- Milan Vlajnac: Rečnik naših starih mera u toku vekova, I sveska, Beograd, 1961, 123—135.
- Milan Vlajnac: Rečnik naših starih mera..., III sveska, Beograd, 1968, 506—512.
- Đorđe Popović: Turske i druge istočanske reči u našem jeziku, Beograd, 1884 (preštampano iz Glasnika Srpskog učnog društva, knj. LIX, 25).
- Dr Đorđe Milović: Prilog proučavanju krivičnih sudova dobrih ljudi u Komunitadi topaljskoj (mletački period), izd. Istorijskog instituta NRCG, Cetinje, 1959.

Summary

SOME INTERESTING DATA ABOUT THE TRIAL PROCEDURES AT CRIMINAL LAW COURTS OF THE GOOD PEOPLE IN HERCEG-NOVI REGION IN THE 18th CENTURY (Also treating some material law problems)

Dr Đorđe MILOVIĆ

During the 18th century in the region of Herceg-Novi minor criminal cases were tried by the ad hoc elected »law courts of good people«. The preliminary procedure began with a written agreement that contained: the demand of the sides to be tried by the elected court, the consent to the members of the court, and the obligation to accept the sentence and waive in advance the right to appeal against it under the threat of punishment. This agreement was affirmed by the Venetian governor. After that the court proved evidence and passed judgment according to their conviction sentencing the accused side to pay the fine, but also by the application of the religious-custom law: kinship through being godfather or godmother, that is marriage witness, bloodbrotherhood and sisterhood, adoptive parentage.

The author gives details of interesting examples of the trial procedures of those courts reviewing also some problems of the criminal material law.